

El Cant de la Sibil·la a Vic

Laia Sallés Vilaseca

La documentació conservada a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV) és un punt de partida excepcional per analitzar la incidència i l'evolució que el drama litúrgic *Iudicii signum* (o, en la seva denominació més comuna, el Cant de la Sibil·la) tingué al llarg de l'Edat Mitjana. Diversos documents vigatans expliciten la recitació o dramatització d'aquest cant medieval, la versió llatina del qual s'extreu del sermó de Quodvultdeus (bisbe de Cartago entre 437 i 453) anomenat *Contra Judaeos, Paganos et Arianos* (també conegut amb el nom de *Sermo de symbolo* o *Inter pressuras*, les seves primeres paraules). Aquesta font, per bé que no és l'única que presenta els versos del *Iudicii signum*, sí que és la que més els propulsarà a la popularitat i difusió que tindran sobretot a partir del segle X –i d'aquest sermó se n'extreu la versió que arriba a Vic, com veurem.

Són 6 els documents conservats a l'ABEV que ens són útils per a la nostra exposició, en tant que reflecteixen la presència del cant a la catedral vigatana. Són els que segueixen, ordenats cronològicament (se n'indica entre parèntesis la signatura, quan n'hi ha):

- El *Iudicii signum* original (*Frag. XI, 1*)
- Una consuetat del segle XIII (*Ms 134 (LXXXIV), Tertia pars fol. 5*)
- Un breviari del segle XIV (*Ms 92 (CXXIX), fol. 149*)
- Una consuetat de l'any 1446 (*Cal. 31/18, fol. 21*)
- Una miscel·lània litúrgica de Vic, s. XV (*Ms 208, fols. 7v-9v*)
- Un *ordinarium Vicense* de l'any 1547

Els esmentats documents poden ser classificats en tres subgrups, que ens permeten analitzar l'evolució del cant al llarg de la història: el primer document confegiria tot sol un primer moment, com a testimoni inicial de la recepció del *Iudicii signum*, provinent de l'altra banda dels Pirineus, a la seu vigatana. Els tres documents posteriors –la consuetat del segle XIII i la de 1446, i el breviari del segle XIV– són els testimonis d'un segon moment, en què el cant és esmentat en les fonts per tal d'indicar-ne la posició litúrgica i, eventualment, el procés de dramatització. Per últim, la miscel·lània litúrgica del segle XV i l'ordinari de 1547 són dos exponents –ben diferenciats, d'altra banda– del procés de traducció o adaptació a la llengua vulgar del *Iudicii signum*, que esdevé el Cant de la Sibil·la. El concili de Trento i el de Narbona, que introdueixen a la comarca el breviari romà, aturen la progressió del cant a les portes de l'època moderna; la seva recuperació, en aquests últims anys, respon a una revalorització de la

seva importància en tant que testimoni o concreció –de gran bellesa– de la mentalitat i l’espiritualitat medievals.

El document més antic que fa referència al *Iudicii signum*, d’entre els conservats a l’ABEV, és un foli de pergamí que a l’anvers presenta els versos del cant en llatí, i el revers del qual és pràcticament il·legible. La seva signatura (*Fragment XI, 1*, procedent de l’Arxiu Capitular de Vic) ens indica que es tracta d’un fragment d’un breviari del segle XI desaparegut, i en la seva catalogació es comenta que es devia cantar a les matines de Nadal (ho podria evidenciar l’observació, en el text que acompanya al cant, “*diem Nativitatis Domini celebremus*”; també ho recolzaria el fet que segles més tard es fes així, com un dels últims actes litúrgics de l’Advent, entès com a moment de penitència i reflexió).

Aquest fragment del cant –li manquen els tres primers versos llatins, que conformarien el refrany i el primer apartat, que es trobarien al foli precedent– és amb tota evidència extret del *Sermo de symbolo de Quodvultdeus* (PL 42, 1117-1130). Aquest sermó sembla ser conegut a Catalunya com a mínim des del segle IX, com provaria un còdex miscel·lànic tarragoní d’aquest segle, on els versos de la Sibilla van acompanyats de la introducció que presenta el text pseudo-agustinianà (“*Quid Sibylla vaticinando etiam de Christo clamaverit in medium proferamus [...] audite quid dixerit*”). En el cas vigatà, no és el paràgraf introductori –perdut– el que ens demostra la seva pertinença al *Sermo de symbolo*, sinó la seva continuació, idèntica a la de l’obra de Quodvultdeus (“*Haec de Christi nativitate [...] non adeo potuit observari*”).

Aquesta versió del *Iudicii signum* està musicada: Higini Anglès descriu els seus neumes gregorians com a “notació catalana-aquitana” (ANGLÈS, 1935, 170), mentre que Gómez Muntané els considera simplement de notació catalana –i, per tant, d’origen i còpia catalans–, remarcant-ne una precisió en l’altura quasi nul·la (GÓMEZ MUNTANÉ, 1997, 13). La notació, encara que poc desenvolupada, és significativa, en tant que és una de les primeres manifestacions d’un *Iudicii signum* musicat, que es comença a difondre sobretot a partir del segle XII. L’única versió del segle XI originada dins l’àrea geogràfica catalana que també presenta notació –en aquest cas, aquitana– és d’un leccionari gironí, les grans semblances de la qual amb la versió vigatana fan pensar en una font comuna. La raó d’aquesta certa precocitat és, segurament, el fort lligam establert amb la seu eclesiàstica de Narbona, a la qual es subordina la diòcesi vigatana des del 798 i fins a la restauració de la província de Tarragona (1089). Entre les nombroses influències arribades del nord dels Pirineus, especialment de la zona del Llenguadoc, cal comptar-hi la substitució, a inicis del segle XI, de la

litúrgia hispànica per la francoromana, molt més avançada en el desenvolupament del drama musicat –en serien exponents, per aquesta mateixa època, l'*Sponsus* i l'*Audi tellus*.

A partir del segle XII, el *Sermo de symbolo* passa a formar part de la litúrgia, incorporant-se a la lliçó sisena o novena de les matines de Nadal en un gran nombre de monestirs francs, occitans i catalans, i, al segle XIII, també a les catedrals. Dins d'aquest procés, tanmateix, és impossible saber en quin moment fou dramatitzat per primer cop. A l'ABEV es conserven dos documents que mostren la consolidació dels versos del *Iudicii signum* dins la litúrgia d'Advent de la catedral: el primer és una consuetat del segle XIII de l'Arxiu Capitular (*Ms 134 (LXXXIV), Tertia pars fol. 5*), on s'hi indica

VIIII^a Lectio. Castissimum Marie V/i/rginis¹. Item alii |²
sermones Audite fratres. Audite Mariam colloq/e/ntem²
nobiscum, et In |³ ter pressuras, et set Vos inquam convenio o
Iudei cum versibus Iudi |⁴ cii signum. Hec de Christi nativitate.
Responsorium. Gloria in altissimis Deo, cum |⁵ verbetis.

Aquest fragment (també reproduït a DONOVAN, 1958, 94) dóna a entendre tant la posició litúrgica del cant –a la lliçó novena de les matines de Nadal– com quin és el seu origen: és el *Sermo de symbolo*, l'incipit del qual és *Inter pressuras* i també és conegut amb el títol *Vos, inquam, convenio, o Iudaei* (expressió que dóna inici al capítol XI del sermó), i que continua després dels versos de la Sibilla amb *Haec de Christi nativitate*. Les mateixes característiques es mantenen en un breuari del segle XIV que presenta tot el *Iudicii signum* (*Ms 92 (CXXIX), fol. 149*), emmarcat en la lectura d'un fragment del *Sermo de symbolo* en la lliçó novena de les matines de Nadal.

Hom podria pressuposar en aquests dos documents la dramatització del text sibil·lí, que tanmateix no es fa explícita fins a mitjans del segle XV. Una consuetat de 1446 (*Cal. 31/18, fol. 21*, transcrita a DONOVAN, 1958, 93) torna a emplaçar el *Iudicii signum* enmig dels sermons que ja esmentava la consuetat precedent, però en remarca el mode d'execució:

Inter pressuras, set Vos inquam, cum versi |² bus Iudicii
signum quos quatuor |³ clerici bini et bini cantent, vel per Si |⁴
billam. Et post versus continuatur sermo |⁵ Hec de Christi
nativitate.

¹ La “i” se superposa a la “V”.

² La “e” se superposa a la “q”.

D'aquest fragment es desprenen dues formes de cantar els versos: ho poden fer dues parelles de clergues, que s'alternarien per cantar els aplegats llatins, o la Sibil·la, probablement representada per un escolà vestit de profetessa –que podria utilitzar, entre altres coses, uns guants, com s'apunta als llibres de comptabilitat de la catedral de 1485 i 1518 (GUDIOL *apud* DONOVAN, 1958, 94). La dramatització, doncs, és ja un fet, i possiblement respon a la transformació social esdevinguda a partir del segle XIII, que comporta el desenvolupament d'una nova espiritualitat laica (VAUCHEZ, 1995, 89 i ss.).

Els versos del *Iudicii signum* es començaren a traduir –diferint de l'estructura externa llatina, però prenent les idees essencials del text i les bases de la melodia– a les llengües “vernacles” de l'Europa sud-occidental a finals del segle XIII. La primera versió datable del Cant de la Sibil·la en català apareix a les *Constitutiones synodales ecclesiae barchinonensis* de 1415; les seves 16 estrofes, contraposades a la majoria de versions musicades catalanes, que en tenen 12, en fan una de les versions més complexes de la nostra geografia. A Vic se'n conserven dos exponents: d'una banda, un *Ordinarium Vicense* de 1547 conté (fol. 258v) la versió més comuna del cant, de 12 estrofes de quatre versos, titulant-lo segons el seu refrany català (“Al jorn del judici parrà qui aurà fet servici”) i inscrivint-lo a la secció de confessió general. D'altra banda, i anterior a aquest ordinari, una miscel·lània litúrgica de la segona meitat del segle XV conté el Cant de la Sibil·la (*Ms 208, 7v-9v*) “desplegant-se en unes vint-i-quatre quartetes, a més del respost” (GUDIOL, 1934, 145).

Aquestes 24 quartetes –una llargària inusual en un Cant de la Sibil·la– no són repeticions o variacions d'altres versions catalanes, sinó un conjunt de versos amb una gran quantitat de fonts i de similituds amb altres cants. Són notables les semblances amb les versions occitanes –anteriors al cant– i la presència de lèxic d'arrel occitana a tot el poema, que reforçarien la hipòtesi d'una font comuna –desconeguda– per a les versions catalanes i occitanes. Una secció d'invocacions a Jesús i a la Verge té un paral·lelisme únic amb la versió catalana provinent de Sant Andreu de Torn, probablement del segle XIV; també algunes versions mallorquines –temporalment anteriors a la vigatana o no– presenten una evidència d'influències recíproques; i, per últim, per a algunes (poques) quartetes no s'ha trobat, de moment, equivalència.

Aquesta versió –per bé que no se'n pot saber el seu origen o la seva difusió real– pot marcar el punt àlgid de la representació del Cant de la Sibil·la, ja traduït a la llengua romànica, al Vic baixmedieval, a més d'indicar-ne un desenvolupament preminent (pel que fa al volum

d'influències rebudes) a la catedral vigatana. Un segle més tard, el concili de Trento prohibia l'execució del cant en no adequar-se al nou breviari romà, i així s'iniciava el seu procés de desaparició a gran part de l'Europa sud-occidental, incloent-hi la diòcesi de Vic. No ha estat fins a l'última dècada del segle XX en què el Cant de la Sibilla ha estat recuperat –sense dramatització– a la capital osonenca, per bé que de manera discontinua. El seu procés a la capital vigatana, tant al llarg de l'època medieval –arribada, consolidació en una determinada posició litúrgica, dramatització, traducció a una llengua romànica i desaparició forçada– com en el moment contemporani –recuperació del cant com a tresor cultural– queda perfectament articulat amb la seva història a un nivell geogràficament més ampli, essent un reflex de la seva evolució a l'Europa sud-occidental.

Bibliografia

- ANGLÈS, H. 1935. *La Música a Catalunya fins al segle XIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de Música de la Biblioteca de Catalunya.
- BAUCELLS, J. 1981. "El Cant de la Sibilla a la Catedral de Barcelona. (Edició de textos i estudi de la segona època de la representació: ss. XV-XVI)". *Revista Catalana de Teologia*, 6 (1), pp. 175-208.
- DONOVAN, R. 1958. *The liturgical drama in medieval Spain*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. 1996. *El Canto de la Sibila (I. León y Castilla)*. Madrid: Alpuerto.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. 1997. *El Canto de la Sibila (II. Cataluña y Baleares)* Madrid: Alpuerto.
- GÓMEZ MUNTANÉ, M. 2000. "La Canción de la Sibila". *Revista Goldberg*, 12.
- GROS, M. S. 1999. *Els troopers prozers de la Catedral de Vic: estudi i edició*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GUDIOL, J. 1934. *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*. Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat.
- HOLDENRIED, A. 2006. *The Sibyl and her scribes. Manuscripts and Interpretation of the Latin Sibylla Tiburtina c. 1050-1500*. Aldershot: Ashgate Publishing, Ltd.
- LAGUEUX, R.C. 2009. "Sermons, Exegesis, and Performance: The Laon *Ordo Prophetarum* and the Meaning of Advent". *Comparative Drama*, XLIII (2), pp. 197-220.
- VAUCHEZ, A. 1995. *La espiritualidad del Occidente medieval (siglos VIII-XII)*. Madrid: Ediciones Càtedra.